

מהפלת המטוס האוקראיני ועד הקורונה: העמקת משבר האמון הציבורי כלפי המשטר האיראני

רז צימט

התנהלותם הכושלת של שלטונות איראן וניסיונות הטיוח וההסתרה של מידע מהציבור בפרשת הפלת המטוס האוקראיני על ידי משמרות המהפכה (ינואר 2020), וכן התפרצות הקורונה (פברואר 2020), הסבו פגיעה משמעותית נוספת באמון הציבור האיראני במוסדות הרפובליקה האסלאמית, שנשחק ממילא בשנים האחרונות. השחיקה באמון הציבור באה לידי ביטוי גם בשיעור ההצבעה הנמוך באופן חסר תקדים בבחירות הפרלמנטריות, שהתקיימו לאחרונה באיראן. משבר האמון המחריף מציב אתגר מתמשך בפני המשטר האיראני, אך אין משמעותו איום מידי ניכר. עם זאת, חרף חולשות מרכזיות שמהן סובלת תנועת המחאה באיראן, המשך אובדן האמון הציבורי במשטר עלול לערער לאורך זמן את בסיס הלגיטימציה שלו, במיוחד בתרחיש של הידרדרות נוספת במשבר הכלכלי או בעקבות הסתלקותו של המנהיג העליון הנוכחי.

הפלת המטוס האוקראיני על ידי משמרות המהפכה, ובמיוחד התנהלותו הכושלת של המשטר האיראני בפרשה, עוררו בינואר 2020 זעם ציבורי כלפי השלטונות. הודאת משמרות המהפכה כי הם האחראים להפלת מטוס הנוסעים הוציאה אלפי אזרחים זועמים לרחובות במחאה נגד בכירי המשטר, שניסו במשך שלושה ימים לטיח את פרטי המקרה. האזרחים דרשו לדעת מדוע נמנעו השלטונות מסגירת המרחב האווירי של איראן, בעודם יודעים כי ארצם עלולה לספוג תגובה צבאית בעקבות תקיפת הבסיס האמריקאי בעיראק בלילה שבו הופל המטוס, ומדוע ניסו להסתיר מהציבור את האמת בנוגע לאחראים לתקרית.

אתר החדשות האיראני "עסר-י איראן" התייחס במאמר פרשנות (11 בינואר 2020) לפגיעה שהסבו השלטונות לאמון הציבור בהתנהלותם, ובו נכתב כי בעוד המטוס האוקראיני ספג טיל אחד בלבד, אמון הציבור ספג אלפי טילים. במקביל השווה הפרשן הפוליטי ומבקר המשטר, סאדק זיבאכלאם, את התנהלות שלטונות איראן להתנהלותה של ארצות הברית לאחר תקרית מטוס "איראן אייר", שהופל בשוגג ביולי 1988 על ידי הצי האמריקאי במפרץ הפרסי. בעוד וושינגטון נטלה אחריות, שלטונות איראן שיקרו במשך שלושה ימים והפיצו תיאוריות קונספירציה, צייץ זיבאכלאם בחשבון הטוויטר שלו. את הביטוי הטוב ביותר למצוקת הרפובליקה האסלאמית ניתן היה למצוא בתיוג "צ'רנוביל האיראנית", ששימש גולשים איראנים רבים בשיח שהתעורר ברשתות החברתיות בעקבות הפלת המטוס. רבים מהם תהו בעקבות הפרשה, האם בדומה לאסון צ'רנוביל, שבישר את כישלונה של ברית המועצות טרם קריסתה, בישר אסון המטוס האוקראיני את שקיעתה של הרפובליקה האסלאמית.

באמצע פברואר 2020, שבועות ספורים בלבד לאחר הפלת המטוס האוקראיני, ספג אמון הציבור בשלטונות איראן פגיעה קשה נוספת. זאת, בעקבות התפרצות נגיף הקורונה, שהתפשט בתוך ימים ספורים מהעיר קום, המשמשת מוקד עליה לרגל למאמינים שיעים, לרוב חלקי המדינה.

התמודדות המשטר עם התפרצות המגיפה, שגבתה עד כה את חייהם של מאות אזרחים איראנים, שבה וחשפה שורה של מחדלים וניסיונות הסתרה, שהגבירו אף יותר את תחושת ההתמרמרות בציבור ועוררה ביקורת ציבורית נוקבת. כך, למשל, המשיכה חברת התעופה "מאהאן אייר", הנמצאת בבעלות משמרות המהפכה, בטיסותיה מסין ואליה גם לאחר התפרצות המגיפה ואף לאחר ששלטונות איראן הכריזו בראשית פברואר על הפסקת הטיסות בין המדינות. כן נמנעו השלטונות במשך ימים ארוכים מלנקוט צעדי מנע, שהיו עשויים לבלום את התפשטות המחלה, כגון הטלת הסגר, סגירת מוסדות חינוך, תרבות וספורט, והגבלת התקהלויות המוניות, במיוחד בעיר קום, מוקד המחלה.

גם לאחר שנאלצו השלטונות להודות בהתפרצות המחלה והחלו לפרסם נתונים על אודות היקף הנפגעים, נתקלו הדיווחים הרשמיים בחוסר אמון. הבלבול והבהלה בציבור גברו משעה שכלי תקשורת זרים, ערוצי רשתות חברתיות ואף פוליטיקאים, בהם חבר פרלמנט מהעיר קום, טענו כי מספר הנדבקים והמתים גבוה פי כמה מזה שפרסמה הממשלה. אתר החדשות האיראני "אלף" תיאר את משבר האמון בין הציבור לשלטונות כ"חמור בהרבה מהקורונה" וגרס כי מצב זה מנוצל על ידי אמצעי תקשורת זרים הפועלים בשירות אויבי איראן. במאמר פרשנות שפרסם האתר (1 במארכ) נכתב, כי כאשר מסתירים השלטונות מידע מהציבור במשך שלושה ימים לאחר הפלת המטוס האוקראיני ולא מספקים במשך שלושה חודשים נתונים על אודות מספר ההרוגים במהומות הדלק שפרצו בנובמבר 2019, אך טבעי הוא שהאזרחים אינם סומכים על נתוני משרד הבריאות ומתבססים על רשתות הטלוויזיה הזרות.

השחיקה באמון הציבור כלפי השלטונות ניכרה היטב גם בשיעור ההצבעה הנמוך בבחירות הפרלמנטריות, שהתקיימו באיראן ב-21 בפברואר. חרף קריאתם של בכירי המשטר, ובראשם המנהיג העליון, עלי ח'אמנהאי, לציבור האיראני לבוא ולהצביע, נרשם שיעור הצבעה של כ-42 אחוזים בלבד - הנמוך ביותר מאז המהפכה האסלאמית. בערים הגדולות, ובמיוחד בטהראן, נרשמו שיעורי הצבעה נמוכים אף יותר. לאדישות הציבורית תרמה פסילתם הגורפת של למעלה מ-50 אחוזים מהמועמדים על ידי "מועצת שומרי החוקה", אך שיעור ההצבעה הנמוך ביטא גם ייאוש גובר בקרב הציבור ביחס למשטר ולמערכת הפוליטית.

מגמה זו אינה משקפת תופעה חדשה. הקריאות, שנשמעו במהלך הפגנות המחאה בשנתיים האחרונות באיראן, בנוסח "שמרנים, רפורמיסטים, הסיפור נגמר עבור כולכם", מעידות על אובדן אמון הציבור כלפי שני המחנות הפוליטיים המרכזיים. מאז מהומות הדלק הזהירו פרשנים, אנשי רוח ואקדמאים איראנים בולטים, מפני החרפת התסכול, הייאוש והכרסום באמון הציבורי בשלטונות. הסוציולוג הרפורמיסטי עבאס עבדי התייחס לאחר הבחירות לסקרים המצביעים על כך שרוב האזרחים שלא השתתפו בהן היו מקרב צעירים, משכילים, עירוניים ובעלי רמה תעסוקתית וכלכלית גבוהה יותר, הנחשבים גם לבעלי השפעה חברתית רבה יותר. הוא טען, כי הסיבה המרכזית לשיעור ההצבעה הנמוך אינה אך ורק פסילת המועמדים או כישלונות הממשלה, כי אם ייאוש בציבור ביחס לעתיד וחוסר אמון כלפי המוסדות הפוליטיים.

לחוסר האמון הגובר תרמה גם התנהלותם הכושלת של השלטונות לנוכח המשבר הכלכלי המחריף ואסונות טבע שפקדו את איראן בשנים האחרונות - שיטפונות ורעידות אדמה. כך, למשל, לאחר רעידת האדמה העזה, שפקדה את מערב איראן בנובמבר 2017 וגבתה את חייהם של מאות בני-

אדם, נאלצו אזרחים רבים לפנות לסיוע של ארגונים בלתי-ממשלתיים בשל אוזלת ידה של הממשלה בטיפול בנפגעי הרעש. רבים מהאזרחים גם העדיפו לתרום כספים לנפגעים באמצעות חשבונות בנק פרטיים שנפתחו, למשל על ידי כוכב הכדורגל ומאמן נבחרת הכדורגל הלאומית לשעבר, עלי דאאי, ומבקר המשטר, סאדק זיבאכלאם, מחשש שמא כספים שיועברו באמצעות מוסדות ממשלתיים, כמו "הסהר האדום", לא יגיעו ליעדם. חשש זה גבר בעקבות מספר פרשות שחיתות ומעילה, שנחשפו בשנים האחרונות במספר ארגונים ממשלתיים באיראן.

משבר האמון המחריף מציב אתגר מתמשך בפני המשטר האיראני. עם זאת, אין משמעותו כי הסדר הפוליטי הנוכחי נתון באיום מידי משמעותי. פרקי הזמן בין גלי המחאה התקצרו אמנם בשנתיים האחרונות, בעיקר על רקע החרפת המשבר הכלכלי, המחאות נרחבות יותר בהיקפן הגיאוגרפי והן מתאפיינות בקיצוניות רבה יותר מאשר בעבר, הן בגילויי האלימות והן בסיסמאות הנשמעות נגד עצם קיומו של המשטר. עם זאת, תנועת המחאה עדיין סובלת ממספר חולשות מרכזיות. ראשית, היא עדיין לא הצליחה לגייס מסה קריטית של מפגינים. גם מהומות נובמבר, שהיו הנרחבות ביותר מאז מהומות 2009 ("המהפכה הירוקה"), הקיפו, ככל הנראה, 200 אלף איראנים לכל היותר. שנית, היא לוקה בכמה כשלים ארגוניים משמעותיים, למשל העדר הנהגה ברמה הלאומית וקושי לתאם בין מוקדי המחאה השונים ברחבי המדינה ולהשבית מגזרים כלכליים חיוניים, כגון תעשיית הנפט. שלישית, חלק גדול מהציבור, ובכלל זה גם מתנגדי משטר, עדיין חושש מכאוס ומאובדן שליטה, במיוחד על רקע ניסיון של כמה ממדינות ערב בעשור האחרון. בראייתם של איראנים רבים, החלופה למשטר הנוכחי עלולה להיות גרועה אף יותר, למשל השתלטות משמרות המהפכה על מוקדי הכוח במדינה במקרה של קריסת המערכת הפוליטית הנוכחית. רביעית, רוב המפגינים בגלי המחאה בשנתיים האחרונות משתייכים לשכבות החלשות ולא למעמד הביניים העירוני המשכיל, הנחשב לסוכן השינוי המרכזי באיראן. הישגות של מעמד הביניים מחוץ למעגל המחאה מקשה על גיבושה של קואליציה חברתית כלל-ארצית וחוצת מגזרים, שהיא תנאי הכרחי לקידום שינויים פוליטיים באיראן. חמישית, המשטר האיראני עדיין אווז באמצעי דיכוי משמעותיים ויעילים ואינו מהסס להשתמש בדיכוי ברוטלי של הפגנות המציבות אתגר על יציבותו. זאת ועוד, גם אם הייתה כיום מוטיבציה לחידוש המחאה באיראן, ניתן להניח כי התפשטות הקורונה משמשת גורם מרסן לאור החשש בקרב האזרחים לצאת לרחובות. חרף מגבלות אלה, המשך אובדן האמון הציבורי במוסדות הרפובליקה האסלאמית עלול לערער לאורך זמן את בסיס הלגיטימציה של המשטר, במיוחד בתרחיש של הידרדרות נוספת במצב הכלכלי או התערערות היציבות הפוליטית, למשל בעקבות הסתלקותו של המנהיג העליון הנוכחי.